

DOCENDO

RIITTA BJÖRN · JUHA · ANTERO PUUSTOLA

# KANSALAISEN VARAUTUMIS- OPAS

**RIITTA BJÖRN · JUHA-ANTERO PUISTOLA**

**KANSALAISEN  
VARAUTUMIS-  
OPAS**

**DOCENDO**



Copyright © Riitta Björn, Juha-Antero Puistola ja Docendo 2023  
Docendo on osa Werner Söderström Osakeyhtiötä.

Taitto: Keski-Suomen Sivu Oy  
Kansi: Matti Vartiala / Kalevantuli  
Piirokset: Karri Lehtonen / Tussitaiturit

[www.docendo.fi](http://www.docendo.fi)  
ISBN 978-952-382-493-5

Painettu EU:ssa.

# Sisällys

## OSA I

### KANSALAISEN VARAUTUMISOPAS

<b>1</b>	<b>Johdanto</b>	11
<b>2</b>	<b>Varautumisesta</b>	15
2.1	Mitä tarkoittaa varautuminen?	16
2.2	Miksi kansalaisten on varauduttava?	16
2.3	Mihin varaudumme?	17
2.4	Perinteistä oppia	19
<b>3</b>	<b>Kriittinen infrastruktuuri</b>	23
3.1	Sähkönjakelun häiriöt	26
3.2	Kun lämmitys katkeaa	31
3.3	Vedenjakelun häiriöt	32
3.4	Varautuminen arkiliikenteessä	36
3.5	Varautuminen kotitalouksien ruokahuollossa	37
3.6	Maksuliikenteen häiriöt	43
3.7	Merenkulun häiriöt	44
<b>4</b>	<b>Verkossa vaanivat vaarat</b>	49
4.1	Kodin kyberturvallisuus	50
4.2	Verkkorikokset	53
4.3	Lasten ja nuorten turvallinen netin käyttö	56

<b>5</b>	<b>Informaatiovaikuttaminen</b>	61
5.1	Median nostattamat tunteet ja mediataidot	68
5.2	Lasten ja nuorten medialukutaito	74
5.3	Salaliittoteorioita ja disinformaatiota	75
5.4	Vaalivaikuttaminen	77
5.5	Luottamuksellisen tiedon säilyttäminen	82
<b>6</b>	<b>Suuronnettomuudet</b>	89
6.1	Säteilyonnettomuuksien riski Suomessa on pieni	91
6.2	Kemiallinen vaara	93
6.3	Biologinen uhka	95
<b>7</b>	<b>Mitä jos syttyisi sota?</b>	99
<b>8</b>	<b>Väestönsuojelu</b>	103
8.1	Evakuointi	106
8.2	Yleinen vaaramerkki	107
8.3	Kotivara ja omatoiminen varautuminen	108
8.4	Ensiapu	109
8.5	Pelastusreppu	111
8.6	Miten viranomaiset tiedottavat vaara-, häiriö- ja poikkeusoloissa?	112
<b>9</b>	<b>Väkivaltatilanteet</b>	117
9.1	Terrorismi	117
9.2	Väkivaltatilanteessa toimiminen	120
9.3	Lähisuhdeväkivalta	120
9.4	Väkivalta työpaikalla	122
<b>10</b>	<b>Turvallisuus on hyvinvoinnin perusta</b>	127
10.1	Henkilökohtainen turvallisuus	128
10.2	Oma koti kullan kallis - ja vaarallinen	131
10.3	Eksymättä liikkuminen	135

<b>11</b>	<b>Henkinen kriinkestävyys</b>	139
11.1	Hyvinvoinnin merkitys	141
11.2	Mielen reagointi kriiseissä	142
11.3	Lasten huomioiminen kriisitilanteissa	145
11.4	Eryityiset tarpeet kotona	147
<b>12</b>	<b>Omat taidot kuntoon</b>	151
<b>13</b>	<b>Riskiarvio kotitalouden tukena</b>	155
13.1	Täytettävä riskiarviomalli	157
13.2	Toimintakortit	164

## OSA II

### SINIVALKOINEN VARAUTUMINEN

<b>14</b>	<b>Varautumisen historia</b>	175
<b>15</b>	<b>Globalisaatio vaikuttaa myös varautumiseen</b>	185
<b>16</b>	<b>Varautuminen ja lainsäädäntö</b>	191
<b>17</b>	<b>Kansainvälistä varautumista</b>	197
17.1	Mistä kaikesta kansainvälinen varautuminen rakentuu?	197
17.2	Euroopan unioni	206
17.3	Nato	211
17.4	Suomen ja Ruotsin yhteistyö	215
<b>18</b>	<b>Kokonaisturvallisuus</b>	221
<b>19</b>	<b>Yhteiskunnan turvallisuusstrategia</b>	229
<b>20</b>	<b>Kotimaiset varautumisen tukipilarit</b>	241
20.1	Turvallisuuskomitea	241
20.2	Huoltovarmuuskeskus	243

20.3 Puolustuskyky	253
20.4 Sisäinen turvallisuus	261
20.5 Kansalaistoimintaa järjestöissä	275
20.6 Kirkko ja henkinen huolto	291
20.7 Suomen Punainen Risti	292
20.8 Vapaaehtoinen maanpuolustus	293
20.9 Harjoitusmahdollisuuksia	296
20.10 Tapahtumat	300

## OSA III

### TULEVAISUUSKATSAUS

<b>21 Kuohuvat vuodet – kurkistus tulevaisuuteen</b>	<b>305</b>
21.1 Globaalit trendit	306
21.2 Ukrainan sota	307
21.3 Venäjä	308
21.4 Talous	309
21.5 Ympäristö	310
21.6 Teknologia	312
21.7 Yhteiskunta	313
21.8 Elinvoima ehtyy	316
21.9 Nuorissa on tulevaisuus?	318
21.10 Ennakointi ja tulevaisuuden päätöksenteko	322
<b>22 Tekijöiden loppupuheenvuoro</b>	<b>327</b>
<b>23 Lisätietoa</b>	<b>333</b>

# **OSA I**

## Kansalaisen varautumisopas



# 1

## Johdanto

Venäjän hyökkäys Ukrainaan lisäsi vesikanistereiden ja paristojen myyntiä Suomessa. Varautuminen on olennainen osa viranomaisten tehtäviä, mutta suurella yleisöllä voi olla siitä varsin vähän tietoa. Jokaisella on kuitenkin velvollisuus myös omatoimiseen varautumiseen. Nykyisin ei kuitenkaan mistään oikein löydy selkeää ohjeistusta erilaisiin kriiseihin varautumiseksi. Tunnistamme ehkä 72 h -aineiston, mutta viranomaisten eli valtion taholta tuotettua virallista koottua ohjeistusta ei ole olemassa.

Kansalaisten laajaa kriiseihin varautumisen ohjeistamista pidettiin pitkään liioitteluna. Teemasta puhuneita on saatettu syyttää paniikinlietsonnasta ja militarismista. Keskustelua ennakoitiin perustuvista uhkakuvista on leimannut tuomiokirves vainoharhaisuudesta. Sotaa tai sodanuhkaa ei ole saanut mainita puheissa. Keskustelu on ollut poliittisesti mahdotonta, ja varautumisen ohjeistusten laatiminen on käytännössä jätetty kansalaisyhteiskunnan varaan.

Koronan osalta mediassa kuuli useamman tahon puhuvan pandemian ”yllätyksellisyydestä”. Viralliset valtion varautumista koskevat uhka-arviot ovat kuitenkin sisältäneet terveysturvallisuutta uhkaavan pandemian yhtenä keskeisenä yhteiskuntaa heiluttavana uhkana. Toimintamalleja on myös harjoiteltu. Yllätyksellisyyden hokema osoittaa, miten vähän lopulta haluamme uskoa ja nähdä ikäviä mahdollisuuksia tulevaisuudessamme – tai tässä hetkessä.

Kärjistetysti voi sanoa, että myös Venäjän uhkaa vähäteltiin ennen helmikuuta 2022. Asiantuntijoiden piirissä oli jo kuukausia ennen Venäjän aggressiota vahvoja arvioita siitä, että hyökkäys Ukrainaankin toteutuu. Monet ihmiset eivät halunneet uskoa avautuvaa sodan todellisuutta.

Ihmisyden lähtökohta on uskoa hyvään. Myönteinen tulevaisuudenusko pitää meidät hengissä ja täysijärkinä. Ympäröivä paha on syytäkin jättää taka-alalle arjen touhuissa. On kuitenkin ymmärrettävä, että pahuus on läsnä – tahdoimme sitä tai emme.

Kaikkea meidän ei tietenkään pidä tietää, eikä uhkuvien varassa elettävä arki yksinään hyödytä yhteiskunnan koossapitämistä. Jatkuva pelottelu voi lamauttaa toimintakyvyn. Usein riittääkin tieto siitä, että on ammattilaisia, jotka pohtivat huonoja vaihtoehtoja ja niistä selviämistä.

Varautumisesta puhumista ja itse varautumista tämä ei saa estää. Meillä on oikeus saada tietoa siitä, kuinka selviydymme. Tieto varautumisesta auttaa selviytymään paniikista. Mitä paremmin osaamme toimia äkillisissä arkea muuttavissa tilanteissa, sitä helpompi ammattilaisten on toimia kriisin aikoina.

Varautuminen on laaja kokonaisuus, jota pyrimme käsittelemään kirjassa mahdollisimman yleistajuisesti. Tarkastelun

ulkopuolelle jää taatusti aiheeseen kuuluvia osa-alueita, tai osaa aiheista käsitellään puutteellisesti. Jokaisella hallinnon-alalla on oma tulokulmansa alasisältöineen, joista jokaisesta voisi kirjoittaa kirjan erikseen.

Tässä kirjassa käsittelemme varautumista laajasti. Kirjoittajina tavoitteemme on, että olisimme yhdessä valmiimpia kohtaamaan arjessa ja yhteiskunnassa tapahtuvat muutokset.

---

Mikä koskettaa meitä jokaista? Miten voimme osallistua varautumiseen? Mitä meidän pitää osata ja tietää varautumisesta? Millaisia asioita meidän on muistettava tavallisessa arjessa? Pyrimme antamaan vastauksia näihin kysymyksiin kirjan alkuosassa ja herättämään jokaisen lukijan mielenkiinnon varautumiseen liittyviin asioihin. Helpot vinkit on koottu olemassa olevista viranomaisten ja järjestöjen tuottamista ohjeistuksista, joista saa lisätietoa kirjan lopussa. Todellisille varautujille esitämme mallin toimintakorteista, joiden avulla kotitaloudet ja vaikkapa pienyritykset voivat pohtia omaa varautumistaan.

Kirjan toisessa osassa esittelemme suomalaisen varautumisen mallia, kokonaisturvallisuutta. Kurkistamme sen historiaan ja kansainväliseen toimintakenttään. Kriisinkestävyyden kannalta korostamme järjestöjen erityistä merkitystä maassamme. Järjestöt tekevät varautumistyötä jatkuvasti lähellä meitä. Meistä jokainen voi mennä mukaan toimintaan, osallistua ja harjoitella uusia taitoja, jotka auttavat meitä pitämään huolta itsestämme ja läheisistämme.

Kirjan lopussa esitämme ennakoivia ajatuksia tulevasta; millaiseen maailmaan ja yhteiskuntaan meidän on varauduttava, millainen tulevaisuus meitä odottaa?



# 2

## Varautumisesta

Marraskuun lopulla 2022 Ukrainan presidentti Volodymyr Zelenskyi ilmoitti videopuheessaan, että ukrainalaiset saavat talven aikana peruspalveluita ”voittamattomuuskeskuksista”. Venäjä oli aiemmin alkanut systemaattisesti tuhota ilma-iskuilla Ukrainan kriittistä infrastruktuuria, joten lämpö, valo, vesi ja tietoliikenneyhteydet olivat vaarassa miljoonilta ihmisiltä.

Tuhansien perustettavien keskusten oli presidentin mukaan määrä tarjota lämmön ja veden lisäksi sähköä, internetyhteys, matkapuhelinverkko ja apteekkipalveluita veloituksetta kellon ympäri. Ukrainan hallinto joutui jälleen kerran keksimään uusia keinoja siviilien kärsimyksistä piittaamattoman – tai oikeastaan niihin tähtäävän – vihollisen lannistamiseksi.

Mitä voimme oppia Ukrainasta? Kestäisikö suomalainen yhteiskunta vihollisen hellittämätöntä moukarointia, luonnononnettomuuksia, väkivaltaa tai hybridisotaa?

## 2.1 Mitä tarkoittaa varautuminen?

Yhteiskunnan varautumisen taustalla on suomalainen kokonaisturvallisuusajattelu. Kokonaisturvallisuus tarkoittaa varautumisen yhteistoimintamallia, jolla huolehditaan, että yhteiskunnan elintärkeät toiminnot pyörivät kaikissa tilanteissa. Tämä tehdään viranomaisten, elinkeinoelämän, järjestöjen ja kansalaisten yhteistyönä.

Virallisen määritelmän mukaan varautumisella tarkoitetaan ”toimintaa, jolla varmistetaan tehtävien mahdollisimman häiriötön hoitaminen ja mahdollisesti tarvittavat tavanomaisesta poikkeavat toimenpiteet häiriötilanteissa ja poikkeusoloissa” (Kokonaisturvallisuussanasto 2017).

Häiriötilanteilla tarkoitetaan vaikkapa suuronnettomuuksia, sähkönjakelun häiriötä tai muita tapahtumia, jotka uhkaavat elintärkeitä toimintoja. Häiriötilanteita voi tulla myös normaaliaikoina. Poikkeusoloilla tarkoitetaan valmiuslaissa määriteltyä yhteiskunnan tilaa, jossa uhkat ovat niin vakavia, että viranomaiset tarvitsevat mahdollisuuden suurempiin toimivaltuuksiin. Koronapandemian myötä maaliskuussa 2020 olimme tilanteessa, jossa olimme poikkeusoloissa ja valmiuslaki otettiin käyttöön. Yhteiskuntamme toiminnot ja sitä kautta turvallisuutemme oli vakavasti uhattuna.

## 2.2 Miksi kansalaisten on varauduttava?

Varautuminen kansalaisen arjessa tarkoittaa, että mietimme omalla kohdallamme etukäteen, mitä erilaiset arjesta poikkeavat häiriötilanteet tai poikkeusolot tarkoittavat; miten ne vaikuttavat meihin ja miten selviydyimme kriisin aikana.

Samalla on tärkeä miettiä voimavaroja, joilla ponnistamme takaisin normaaliarkeen.

Kansalaisten varautuminen on tärkeää siksi, että se auttaa säilyttämään toimintakykymme vaikeinakin aikoina. Tällaisina aikoina meitä kaikkia tarvitaan ja hyvinvointimme kiinnostaa myös viranomaisia. Apu ei kriittisellä hetkellä tule heti, vaan voimme joutua odottamaan. Se aika on selviydyttävä omin voimin.

Yhteiskunnan kannalta kansalaisilla on suorastaan velvollisuus huolehtia omasta selviytymisestään esimerkiksi sähkön- tai vedenjakelun häiriöiden yhteydessä. Meidän on pärjättävä ilman ulkopuolista apua tarvittaessa 72 tuntia, joiden aikana viranomaiset voivat käynnistää auttavat toimenpiteet. Kirjan varautumisohjeiden keskeisenä taustalähteenä on Suomen Pelastusalan Keskusjärjestön (SPEK) ja viranomaisten yhdessä rakentama yksinkertainen 72 tuntia -ohjeistus, johon suosittelemme jokaista perehtymään.

Varautumiseen kuuluu myös ymmärrys siitä, mikä on tavallista mielen reagointia esimerkiksi kriisitilanteissa. Tämä tieto auttaa selviytymään itse kriisin aikana, tukemaan läheisiä ja toipumaan kriisin jälkeen. Lisäksi tulevaisuuteen katsominen pitää meidät tolpillamme. Kun olemme varautuneita, tiedämme, mikä auttaa selviytymään. Meillä ei ole mitään hätää.

## 2.3 Mihin varaudumme?

*Suomessa tehostetaan yhteiskunnan elintärkeiden toimintojen suojausta – -. Kaikki on mahdollista.*

(YLE 24.11.2022)

Yllä oleva ote on uutisesta, joka ei jätä mitään epäselväksi: Suomi on tilanteessa, jossa koko varautumiskapasiteettimme on käytössä. Varaudumme hybridisodankäynnin erilaisiin ilmenemismuotoihin. Voisi sanoa, että Venäjä on saanut meidät pyyhkimään polyt valmiussuunnitelmistamme. Samalla itsestään selväksi koettua turvallisuudentunnettamme on ravisteltu poikkeuksellisesti. Uuden tilanteen myötä jokaisen tavallisen kansalaisen on vahvistettava omaa valmistautumistaan pahimpaan; tiedettävä perusasiat, kuinka selvitä kaikissa olosuhteissa. Kansalaisten merkitys kriisitilanteissa on olennainen. Olemme esimerkiksi nähneet, miten Venäjä systemaattisesti iskee siviilikohteisiin.

Yksi kirjan osio on omistettu hybridivaikuttamiselle. Hybridivaikuttamisella tarkoitamme tilannetta, jossa yhteiskuntaa häiritään tarkoituksellisesti monin eri tavoin, mutta suoranaisen sodan kynnyks ei ylity. Meistä jokainen voi omalta osaltaan varautua näihin uhkiin ja miettiä niitä oman kotitaloutensa kannalta.

Laajoissa häiriötilanteissa viranomaiset tekevät vastuualueillaan töitä saadakseen yhteiskunnan toimimaan. Kotitalouksien vastuulle jää kuitenkin paljon sellaista, mikä ylläpitää omaa huoltovarmuuttamme. Olemme valinneet esimerkein kuvattujen suurien uhkien lisäksi muutamia kotitalouksiin liittyviä näkökulmia, joihin tarjoamme myös vinkkejä oman varautumisen ja turvallisuuden edistämiseksi. Teemoja on rajattomasti, mutta olemme valinneet tähän kirjaan tässä maailmanajassa korostuvia kotitalouksiin vaikuttavia asioita, jotka voivat osua kohdalle ilman laajempaa häiriötilannettakin.



## 2.4 Perinteistä oppia

Harvaan asuttujen seutujen asukkaiden tavassa toimia häiriötilanteissa on asiantuntijoiden keskuudessa havaittu omaleimaisia piirteitä. Huolettomuus sekä tottumus selviytyä ja tarvittaessa huolehtia myös muista ovat arjen varautumista parhaimmillaan. Tuulenkaatojen raivaukseen kykenevät isännät pitävät kaiken varalta moottorisahaa peräkontissa, sillä he tietävät, että tiestö on pidettävä ajoneuvoja varten auki ja terveyskeskusasiat hoidettava. Tavat perustuvat opituihin arkea helpottaviin käytäntöihin.

Harvaan asutulla alueella sähköjen katkettua tyypillisesti tarkistellaan lähialueen tilannekuva, ja vikailmoitusten yhteydessä osataan kertoa monesti myös naapuruston virtatila. Samalla selvitetään aggregaatteja ja naapureiden kuulumisia. Vettä varataan ämpäreihin myräkän lähestyessä eikä vessaa vedetä tai pakastinta avata. Kiireiset tarpeet hoituvat pihan perällä jököttävässä ulkokuuussissa. Mikäpä sen mukavampaa kuin pistää hellaan tuli ja antaa sähköjen palautua. Kahvit keitellään ja otetaan palasta.

Samaan aikaan kaupunkialueilla varoitellaan ulkona liikumisesta ja lentävistä oksista lumimyräkässä. Mieli järkkyy, kun lempisarja televisiosta ei näy eikä vähävirtainen kännykkä lataudu. Jääkaapin vaikeneminen ei häiritse, sillä eihän siellä valon lisäksi juuri muuta ole. Nopeasti viimeisillä virroilla käydään tarkistamassa sosiaalisen median palstoilta, onko kaupunki pimeänä, ja haukutaan kimpassa paikallinen sähköyhtiö. Somessa joku heittää ilmoille huhun, että lähi-kaupan kassapäätteet eivät toimisi ja sähköiset ovet olisivat jumissa. Korona-aikana hamstratut vessapaperipaketit ovat loppuneet jo aikoja sitten, mutta vessa sentään toimii. Vielä.

Kärjistys maaseudun ja kaupunkialueen osalta on liioitteleva, mutta osittain yhä paikkansa pitävä. Kaupungissa asuvina me monet olemme tottuneet siihen, että aina on sähköä ja aina pääsee kauppaan. Toisaalta esimerkiksi ruoan säilömiseen ei ole enää liiemmästi tiloja – puhumattakaan lämpöä tuottavista tulisijoista, jotka ovat harvinaisuutta kaupunkiasunnoissa.

Kohtaamme kuitenkin jokainen arjessa asioita, joihin voimme ennakolta pohtia toimintatapoja ilman, että kyseessä täytyy olla laaja koko yhteiskuntaa koskettava häiriötilanne. Tilanteiden pohtiminen on osa kotitalouden omaa varautumista.

# Kuinka Suomi on varautunut kriiseihin ja kuinka voit itse varautua poikkeustilanteisiin?

Rajuilman runtelemien alueiden ihmiset muistavat hetket ilman sähköä tai puhdasta hanavettä. Sähköisen pankkiasioinnin estyminen on saanut kansalaiset nostamaan käteistä. COVID-19 aiheutti ostoryntäyksen vessapaperihyllyille.

Kaupungistuminen on vähentänyt ihmisten mahdollisuuksia omatoimiseen varautumiseen, ja samalla on unohdettu yksinkertaiset selviytymiskeinot.

Kansalaisen varautumisopas tarjoilee käytännön ohjeita, kuinka selviytyä arjesta erilaisissa poikkeusolosuhteissa. Siinä taustoitetaan myös

suomalaisen varautumisen historiaa ja keinoja, joiden avulla meistä jokainen voi osallistua varautumistyöhön.



KUVA: VEIKKO SOMERPURO

Komentaja **Juha-Antero Puistola** on tutkimusalojohtajana Puolustusvoimien tutkimuslaitoksella. Hän on erikoistunut kokonais-turvallisuuteen, strategiaan ja turvallisuuspolitiikkaan. KM **Riitta Björn** työskentelee varautumisen johtajana järjestökentällä ja tekee väitöstutkimusta kansalais-yhteiskunnan haavoittuvuuksista Maanpuolustuskorkeakoululle.



KL 39  
ISBN 978-952-382-493-5

**DOCENDO**